

PDC1

část SLOVOTVORBA

Věra Vykoukalová

Pro ústní zkoušku prostudovat

<http://www.ujc.cas.cz>

Internetová jazyková příručka

(Slovníková část - hledání konkrétního tvaru slova)

Výkladová část - Slovo tvorba

(2 odkazy – rozbalit)

Obohacování slovní zásoby

1. **Přejímání slov z cizích jazyků** (c'est maitresse)
2. **Vznik ustálených slovních spojení** (vaječný koňak)
3. **Významové změny slov** metafora, metonymie
4. **Tvoření nových slov**
 - a) odvozování / derivace
 - b) skládání / kompozice
 - c) zkracování / abreviace

Odvozování (derivace)

- prefixace
 - Kouzlit
vykouzlit
- sufixace
 - květina_a
květin**áč**
- koncovkové tvoření
 - chválit
chvál**a**
- (konverze)
 - plzeňské pivo
plzeňské

Skládání/kompozice

a) vlastní složeniny

- *fot-**o**-past, fot-**o**-past'-**o**-noc*

fotit + past;

fotit + past + noc

b) nevlastní složeniny – spřežky

- *zhurta* – *z hurta*; *zřídka**kdy* – *zřídka kdy*
- *důvěryhodný* – *důvěry hodný* – *hodný důvěry*

Jak byla utvořena z následující slova?

1. prefixací

2. sufixací

3. spřažením

4. skládáním

5. univerbizací

a) sebekritika

b) průmyslovka

c) kamenolom

d) přečíst

e) kněžna

f) exministr

g) propiska

h) branka

i) dřevorubec

j) vcelku

Rozbor slovo tvorný

Motivovan é slovo	Motivují cí slovo	Slovo tvorný základ	Slovo tvorný formant	Způsob utvoření slova	Hlásková alternace
lahvička	láhev	LAHV-	-IČKA	derivace sufixace	e-0; á-a
srdečný	srdce	SRDEČ-	-NÝ		0-e, c-č

Slovotvorná stavba slova

- **Motivované slovo** - nově vzniklé slovo
- **Motivující slovo** - slovo, ze kterého nové slovo vzniklo
- **Slovotvorný základ** - část slova, kterou má společné slovo základové s nově utvořeným
- **Slovotvorný formant** – nová část slova
- **Způsob utvoření slova** – derivace = odvozování (sufixace, prefixace, kombinované tvoření, koncovkové tvoření...), kompozice, abreviace

Hláskové alternace

(KNIHA- KNÍŽKA)

1) samohlásková
(kvantity, kvality)

BRÁNA - BRANKA

BŮH – BOHYNĚ „BŮCHYNĚ“

2) souhlásková

KOŠÍK- KOŠÍČEK

3) souhláskových skupin

PRAŽSKÝ PRAŽŠTÍ

Hláskové alternace

„Maminko, vyhoň tu vosu!“

„Neříká se VYHOŇ, ale VYŽEŇ.“

„Už jsem ji VYŽENIL“ 😊

Odvozování substantiv

Odvozování substantiv

- Odvozování sbst. ze **substantiv**
- Odvozování sbst. z **adjektiv**
- Odvozování sbst. z **verb**
- Odvozování sbst. z **adverbií** a předložkových pádů
- Odvozování sbst. z **numeralií**
- Substantiva **vzniklá skládáním**

Odvozování substantiv

- ze substantiv
- z adjektiv
- z verb
- z adverbií
- z numeralí
- vznik skládáním
- hnědák
- včerejšek
- učitel
- Kuřivody
- houslista
- jednička

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**

2. Jména **obyvatelská**

3. **Příslušnost ke skupině lidí**

4. **Názvy míst**

5. Jména **přechýlená**

6. **Kolektiva** (názvy hromadné)

7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)

8. **Augmentativa** (jména zveličelá)

9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Jména konatelská

Pojmenování osob na základě vykonávání nějaké činnosti

1. zvon**ař**, houslař, sadař
2. žalář**ník**, jeřábník, zlatník
3. šach**ista**, sborista, houslista
4. textil**ák**, cirkusák, nádražák
5. handl**íř**, kejklíř, hrnčír

z cizích slov: - ik (*metodik*), -log (*psycholog*), -graf (*fotograf*), -ér (*kaskadér*), -or (*organizátor*)

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**

2. Jména **obyvatelská**

3. **Příslušnost ke skupině lidí**

4. **Názvy míst**

5. Jména **přechýlená**

6. **Kolektiva** (názvy hromadné)

7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)

8. **Augmentativa** (jména zveličelá)

9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Jména obyvatelská

jména osob vyjadřující příslušnost k zemi

1. Američ**an**, Egyptán
2. Makedon**ec**, Íránec
3. Han**ák**, Slovák - Rusák
4. Bulhar**-**, Fin, Čech
5. odvozeniny od jmen obecných
vesnič**an**, cizin**ec**, skal**ák**

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**

3. Příslušnost ke skupině lidí

4. **Názvy míst**
5. Jména **přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Příslušnost ke skupině lidí

pojmenování osob, které spojuje stejný zájem, přesvědčení, rod

1. máj**ovec**, lumírovec

2. baráč**ník**, vrstevník

3. odbor**ář**, sektář

4. dada**ista**, kubista, nacista

další sufixy -án (*mafián, republikán, vegetarián*), -ák –
hovor (*pravičák*), -ita (*husita*)

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**

4. **Názvy míst**

5. Jména **přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Názvy míst

pojmenovávají prostory podle dějů nebo substancí

1. schodi**ště**, skladiště, sídliště ... **POPRAVIŠTĚ** 😊
2. hled**isko**, východisko, stanovisko
3. léčeb**na**, prodejna, vod**árna**, čist**írna**
4. nemocn**ice**, lednice, ložnice
5. chudob**inec**, nevěstinec, zvěřinec
6. hřebč**ín**, ovčín, vepřín

další sufixy: –ina (*smrčina, pevnina, pahorkatina*), –ník (*holubník*), –dlo (*divadlo*), -enka (*cukřenka, peněženka*)

Názvy míst

Podle čeho vznikly následující názvy míst?

pivnice

výčepna

nálevna

hostinec

hospoda

restaurace ...

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**
4. **Názvy míst**
5. **Jména přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Jména přechýlená

A) Ženské protějšky mužských jmen

1. vnuč**ka**, manželka, uklízečka
2. mlad**ice**, dlužnice, kadeřnice
3. koleg**yně**, bohyně, žalobkyně
4. Vách**ová**, Nov**á**, Malá

Další sufixy ojediněle –**ovna** (*královna, císařovna*), –**na** (*kněžna*).
Příjmení typu *Martinů* se nepřechylují ani neskloňují, cizí jména se buď nepřechylují nebo –**ová** od plného základu (*Whiteová*)

B) Přechylování jmen zvířat

holub**ice**, vlčice, jezevčice

C) Přechylování k neutrum

kuř**e**, ptáče, lvíče

(dnes nahrazeno deminutivy)

D) Mužské protějšky feminin

objevují se mnohem řidčeji, nejčastěji **-ák** (balet**ák**, veveřák) a dále různými sufixy (kmotra–kmotr, vdova–vdovec, ...houser, srnec, kačer, kozel atd.)

Přechýlená jména - slovtvorba dětí

- hadice, krabice,
krtice, konice, rakice, kohoutice
- připravěčka, skladebnička
- ošetřovatelkyně
- taškářka, česatelka

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**
4. **Názvy míst**
5. Jména **přechýlená**

6. Kolektiva (názvy hromadné)

7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Názvy hromadné (kolektiva)

vyjadřují singulárem soubor jednotlivin

1. služebnictvo, vodstvo mužstvo, žactvo,
 2. vrboví, stromoví, trámoví
 3. doubí, smrčí
- soukolí, sousloví

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**
4. **Názvy míst**
5. Jména **přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva**
(jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Deminutiva (jména zdrobnělá)

menšího rozměru nebo rys hodnocení, často přídatný znak emocionální

1. **M** –eček, -áček, -ík, -íček
2. **F** –ka, –ička, -ečka
3. **N** –ko, –íčko, -ečko

další sufixy: sufix –átko (*děťátko*),
-enka /*panenka*/ -inka /*tetinka*/,
-oušek /*dědoušek*/, -uška /*dceruška*/

některá význam menších rozměrů ztratila
(*párek, ručička od hodinek, hodinky- náramkové*)

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**
4. **Názvy míst**
5. Jména **přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa**
(jména zveličelá)
9. **Modifikace** dalšími přídatnými rysy

Augmentativa (jména zveličelá)

mají přídatný znak velkých rozměrů nebo subjektivního hodnocení
(záporného)

- zub**isko**, psisko...
- šutr**ák**, chlap**ák**...
- hoš**an**,
- bab**izna**, klap**ajzna**
- **ultra**zvuk, **arci**lhář

Pozn: ojediněle sufixy –as, -oun, -our, -nda

(lotras, vrahoun, Němčour, vojanda)

Odvozování substantiv ze substantiv

1. Jména **konatelská**
2. Jména **obyvatelská**
3. **Příslušnost ke skupině lidí**
4. **Názvy míst**
5. Jména **přechýlená**
6. **Kolektiva** (názvy hromadné)
7. **Deminutiva** (jména zdrobnělá)
8. **Augmentativa** (jména zveličelá)
9. **Modifikace dalšími přídatnými rasy**

Modifikace dalšími přídatnými rysy

doplnění významu slova dalším rysem

1. **pra**původ, **pra**dědeček
2. **na**lesní, **super**dílo
3. **pod**praporčík, **sub**divize
4. **místo**starosta, **pro**děkan **vice**premier
5. **ex**manžel
6. **spolu**hráč, **sou**tok, **sou**ostroví, **kont**ext,
synonymie
7. **pro**tipól, **anti**krist, **kontra**revoluce,
trucfestival

Odvozování substantiv ze substantiv - shrnutí

1. Jména konatelská
2. Jména obyvatelská
3. Příslušnost ke skupině lidí
4. Názvy míst
5. Jména přechýlená
6. Kolektiva (názvy hromadné)
7. Deminutiva (jména zdrobnělá)
8. Augmentativa (jména zveličelá)
9. **Modifikace dalšími přídavnými rysy** (větší stáří či původnost, vyšší a nižší stupeň v hierarchii, zástupnictví, bývalé zařazení, společné sdílení rysů, protikladné zaměření)

Zkuste si „šmoulí odvozování

1. Jména konatelská:
šmoulař, šmoulíř, šmoulák

2. Jména obyvatelská:
Šmoulan

3. Příslušnost ke skupině
lidí: šmoulovec, šmoulista

4. Názvy míst: šmouliště,
šmoulárna, šmoulín

5. Jména přechýlená:
šmoulice, šmoul(in)ka,
šmoulyně, šmoule

6. Kolektiva: šmoulstvo

7. Deminutiva: šmoulinka,
šmoulínek, šmouliček,
šmoulátko

8. Augmentativa:
šmoulák, šmoulan,
šmoulajzna, arcišmoula,
ultrašmoula

9. Modifikace dalšími
přídavnými rysy:
prašmoula, nadšmoula,
podšmoula, vícešmoula,
exšmoula, spolušmoula,
protišmoula, antišmoula

další slovní druhy

- ŠMOULÓZNÍ
- ŠMOULOVAT
- ZAŠMOULOVAT, PŘE-, VY-
- ŠMOULOVATĚ!
- ŠMOULÓZNĚ
- ABSOŠMOULNĚ

Odvozování substantiv z adjektiv

- 1. Názvy nositelů vlastností**
- 2. Názvy vlastností**
- 3. Substantivizace adjektiv**

Názvy nositelů vlastností

M: zbabělec, lakomec

- usedlík, parník
- spacák, nákladák univerbizovaná pojmenování
- hrbáč, kudrnáč z adjektiv na –atý

F: citlivka, zářivka = velmi produktivní

- mladice, makovice
- hlubina, pevnina

N: novorozeně, novorozeňátko

Odvozování substantiv z adjektiv

1. **Názvy nositelů vlastností**
2. **Názvy vlastností**
3. **Substantivizace adjektiv**

Názvy vlastností

abstraktní pojmenování

lehkost, otevřenost,

chudoba, podoba

hluchota, ochota

Odvozování substantiv z adjektiv

1. **Názvy nositelů vlastností**
2. **Názvy vlastností**
3. **Substantivizace adjektiv**

Substantivizace adjektiv

KONVERZE

přechod jednoho slovního druhu k jinému bez změny

vrchní číšník – ten **vrchní**

pokojská

průvodčí

Odvozování substantiv z verb

1. **Jména činitelská**
2. **Názvy prostředků činnosti**
3. **Názvy dějů**
4. **Názvy výsledků děje**

Jména činitelská

pojmenování osob na základě činnosti, kterou vykonávají

- učitel, podnikatel
- prodavač, holič
- lovec, herec

expresivní: čmuchal, bručoun,
strašidlo

Odvozování substantiv z verb

1. Jména činitelská
2. **Názvy prostředků
činnosti**
3. Názvy dějů
4. Názvy výsledků děje

Názvy prostředků činnosti

pojmenování věcí pro činnost v základu

- šlehač, vypínač, vaříč
- smeták, padák
- houpačka, pračka
- sedadlo, švihadlo

Odvozování substantiv z verb

1. Jména činitelská
2. Názvy prostředků činnosti
3. **Názvy dějů**
4. Názvy výsledků děje

Názvy dějů

= substantiva verbální

- chození, mluvení, praní
- tah0, střiho, vlek0
- zastávka, tancovačka
- léčba, sadba
- kopaná, házená

Odvozování substantiv z verb

1. Jména činitelská
2. Názvy prostředků činnosti
3. Názvy dějů
4. **Názvy výsledků děje**

Názvy výsledků děje

pojmenování, která vznikají v důsledku činnosti či děje

- posudek, přeplatek
- vyhláška, nálepka

Odvozování substantiv z adverbíí a z předložkových pádů

Názvy nositelů okolnostních příznaků

PODBRADEK,
NARAMENÍK

z číslovek

1. názvy číslic
2. zlomků
3. skupin nositelů pořadí
4. jubileí
5. jubilantů dle stáří
6. drobných mincí

Jestliže mladá žena je mlad**ice**,
tak silná musí být sil**nice**,
když se brání – brán**ice**
a když je rovná - rovn**ice**.

A jestliže mnoho soch je **sousoší**,
pak tedy mnoho žen je **soužení**.

(Mirek Černý)

Jestliže mladá žena je mlad**ice**, (názy nositelů vlastností
tak silná musí být sil**ice**, (názy míst, pův. názy nositelů
vlastností*)

když se brání – brán**ice** (názy prostředků činnosti)

a když je rovná - rovn**ice**. (názy nositelů vlastností)

A jestliže mnoho soch je souso**ší**, (modifik. přídavnými rysy)

pak tedy mnoho žen je sou**žení**. (modifikace přídavnými rysy)

(Mirek Černý)

*Vzniklo zkrácením staršího spojení „silná cesta“; význam adjektiva silný není zcela zřejmý. Mohlo se jednat např. o cestu lépe zpevněnou, nebo o cestu více používanou

Odvozování adjektiv

Odvozování adjektiv ze substantiv

1. Adjektiva přivlastňovací

- Individuálně *otcův, matčin*
- druhově *kočičí, holubí*

2. Adjektiva vyjadřující vztah k místu

3. Adjektiva původu z látky

4. Adjektiva kvalitativní

Odvozování adjektiv ze substantiv

1. Adjektiva přivlastňovací

**2. Adjektiva vyjadřující vztah
k místu**

vesnický, severský, údolní, mořský

3. Adjektiva původu z látky

4. Adjektiva kvalitativní

Odvozování adjektiv ze substantiv

1. Adjektiva přivlastňovací
2. Adjektiva vyjadřující vztah k místu

3. Adjektiva původu z látky

skleněný, čokoládový, olejový

4. Adjektiva kvalitativní

Odvozování adjektiv ze substantiv

1. Adjektiva přivlastňovací
2. Adjektiva vyjadřující vztah k místu
3. Adjektiva původu z látky

4. Adjektiva kvalitativní

(jakostní)

hornatý, pruhovaný, světelný

Odvozování adjektiv z verb

- **Adjektiva procesuální**
- **Adjektiva výsledková pasivní**
- **Adjektiva výsledková aktivní**
- **Adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje**
- **Adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem**
- **Adjektiva účelová**

Odvozování adj. z adjektiv, adverbii a předložkových pádů

Z adjektiv

- Komparativ (2.stupeň)
- Superlativ (3. stupeň)
- Adjektiva vyjadřují různou míru vlastnosti
 - Zvýšená míra vlastnosti (-ičký, -oučký, -inký, -ounký
popř. -ičičký, -ilinký, -oulinký ...)
 - Velká míra vlastnosti (-ánský)
 - Nejvyšší míra vlastnosti (pře-, ultra-, hyper-...)
 - Zesílení významu zdvojením (širošířý...)
 - Menší míra vlastnosti (-avý, na- + -alý, při- + lý; polo-, + elace*)

Z adverbii a předložkových pádů

- Odvozují se pouze s cílem **změny slovního druhu při zachování obsahu** (-ejší, -ní, -ný (zítrejší, tamní, opačný... povánoční, nadměrný, přesčasový, přímořský)

*v psychologii též opak deprese, poznesená nálada, veselost, zvýšená sociální vstřícnost

Odvozování verb

Odvozování verb ze substantiv a adjektiv

Samostudium

ze substantiv

- **Slovesa připisující podmětu činnost nebo stav**
- **Slovesa vyjadřující činnost** na základě jejího výsledku nebo předmětu
 - Slovesa vytvářeného předmětu
 - Slovesa označující činnost opatřovat, pokrývat, plnit tím, co je vyjádřeno podstatným jménem
- **Tvoření sloves na základě prostředků činnosti**

z adjektiv

- **Slovesa stavová**
- **Slovesa vyjadřující spontánní změnu stavu**
- **Slovesa vyjadřující způsobení změny stavu objektu**

Odvozování verb z verb, zájmen a citoslovcí

z verb

- **Obměny významu slovesného děje**
- **Zdokonavování nedokonavých sloves**
- **Znedokonavování dokonavých sloves**
- **Tvoření sloves násobených**

ze zájmen

- **Slovesa od osobních zájmen**

z citoslovcí

- **Prostě trvací slovesa**
- **Okamžitá slovesa**

Odvozování ostatních slovních druhů

Zájmena, číslovky

zájmena

- Neurčitost
- Všeobecná platnost
- Omezení výskytu
- Negace
- Přesnější určení

číslovky

- Číslovky základní nad 10
- Číslovky řadové, druhové, souborové a úhrnné
- Číslovky násobné
- Číslovky zlomkové

Děkuji za pozornost

vera.vykoukalova@tul.cz

Děkuji za pozornost

vera.vykoukalova@tul.cz

